

بررسی تطبیقی مجازات‌های تبعی در قوانین قدیم و جدید جزایی

فرزانه رادمهر

دانش آموخته کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی

نام نویسنده مسئول:

فرزانه رادمهر

چکیده

قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۵ اولین قانون دایمی مجازات اسلامی است که پس از پیروزی انقلاب اسلامی به تصویب رسیده است. انسجام دادن به قوانین کیفری قبل، جایگزینی مجازات شلاق با مجازات حبس، احصاء جرایم قابل گذشت از دیگر ویژگیهای عمده این قانون هستند. چنانچه به گذشته سیر قانونگذاری در زمینه مسایل کیفری از پیروزی انقلاب اسلامی به بعد بنگریم، قوانین کیفری یک سیر تکاملی را پشت سر گذاشته‌اند. با گذشت زمان در عمل معایب و محاسن قوانین نمود یافته و قانونگذار در صدد تقویت محاسن و رفع معایب برآمده است. بر این اساس هر قانون جدیدی نسبت به قوانین قبلی کامل‌تر است. با مقایسه قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ با قانون تعزیرات ۱۳۷۵ ملاحظه می‌گردد، قانونگذار با تصویب قوانین جدید در صدد مرتفع نمودن معایب و نواقص قوانین قبلی نیز بوده است. لذا ملاحظه می‌گردد مقرراتی که در قانون تعزیرات ۱۳۷۵ پیش‌بینی شده بود که گاهی در قانون ۱۳۹۲ نیز مورد عنایت قانونگذار بوده‌اند. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی در صدد بررسی کلی قوانین جزایی می‌باشد.

واژگان کلیدی: تعارض، نسخ، منسوخ، قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، قانون تعزیرات ۱۳۷۵.

مقدمه

در هر جامعه قانون جزا که در کشور ما به اشتباه بر آن قانون مجازات نام نهاده اند، یکی از مهمترین قوانین است که جایگاه مهم و اساسی در حفظ نظم و امنیت عمومی و نیز حفظ حقوق و آزادی‌های فردی در برابر قدرت توسعه گر دولت دارد. در ایران نظام حقوق کیفری تا قبل از مشروطه چندان قاعده‌مند نبود و عمدتاً تابع شیوه حکومتی زمامداران بود؛ هرچند در برخی ادوار، احکام جزایی اسلام، به گونه جزئی و در مناطقی خاص، اجرا می‌شد. از جمله مهمترین ویژگی‌های مجازات در دوران قبل از مشروطه، مبتنی نبودن مجازات‌ها بر قانون، حاکمیت اراده و سلیقه حاکمان، رواج مجازات‌های شدید، قاعده‌مند نبودن اجرای مجازات‌ها و رواج شکنجه بود. در ۱۳۰۴ هـ.ش، قانون مجازات عمومی، با اقتباس از قانون جزای فرانسه و با حفظ ظاهر شرعی در برخی موارد، از جمله جزای جرائم مستوجب حد، به تصویب رسید، اما در ۱۳۰۷ هـ.ش در برخی موارد آن، به جای حدود شرعی، مجازات‌های دیگری مقرر شد، از جمله مجازات زنای مُحْصَنَه به شش ماه تا سه سال حبس تغییر کرد. برخی قوانین جزایی تا ۱۳۵۷ هـ.ش در مجلس شورای ملی به تصویب رسید، از جمله: قانون آزادی مشروط زندانیان (۱۳۳۷ هـ.ش)، قانون اقدامات تأمینی (۱۳۳۹ هـ.ش) و قانون تعلیق اجرای مجازات (۱۳۴۶ هـ.ش) (ره‌داری و چنگایی: ۱۳۹۰، ۶۱).

پس از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران و تأکید رهبران انقلاب، به ویژه حضرت امام خمینی (ره) و نیز اصل چهارم قانون اساسی مبنی بر اسلامی شدن همه قوانین، اصلاح قوانین کیفری عرفی مطابق با موازین اسلامی، به عنوان یکی از دغدغه‌های اصلی تقنینی نظام جمهوری اسلامی مطرح شد. در همین راستا، قوانینی چون قانون حدود و قصاص (مصوب ۱۳۶۱/۶/۳)، قانون راجع به مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۶۱/۷/۲۱)، قانون دیات (مصوب ۱۳۶۱/۹/۲۴) و قانون تعزیرات (مصوب ۱۳۶۲/۵/۱۸) بر اساس اصل ۸۵ قانون اساسی، از سوی کمیسیون امور قضایی مجلس شورای اسلامی به طور آزمایشی به تصویب رسید. پس از گذشت نزدیک به ۹ سال از اجرای قوانین مزبور در نظام کیفری جمهوری اسلامی، به تدریج ایرادات حقوقی و قضایی این قوانین چهره بر کارشناسان گشود و لزوم تهیه قانونی منطبق با موازین اسلامی و در عین حال منطبق با شرایط زمان و مکان کشور، به وضوح احساس شد. بر همین اساس، در سال ۱۳۷۰ قانون مجازات اسلامی در چهار باب، مشتمل بر کلیات، حدود، قصاص و دیات، مجدداً به صورت آزمایشی و بر اساس اصل ۸۵ قانون اساسی به تصویب کمیسیون امور قضایی و حقوقی مجلس رسید. ۵ سال بعد در سال ۱۳۷۵، همزمان با تمدید مدت آزمایشی این قانون، کتاب تعزیرات و مجازات‌های بازدارنده نیز به قانون مزبور افزوده شد، با این تفاوت که کتاب اخیر، به صورت دائمی در صحن علنی مجلس مورد تصویب نمایندگان قرار گرفت (نظریور: ۱۳۹۳، ۱۸).

بر این اساس، قانون مزبور طی سال‌های گذشته، به عنوان قانون مرجع جزایی جمهوری اسلامی ایران مورد استناد دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور کیفری شناخته شد و طی این مدت مورد نقد و بررسی فقها، استادان دانشگاه، قضات و حقوقدانان متعدد با سلاقی مختلف قرار گرفت. هویدا شدن خلأهای حقوقی و نقایص قضایی قانون مزبور، در کنار ضرورت تهیه قانونی دائمی - و نه آزمایشی - موجب شد تا مجلس شورای اسلامی از سال ۱۳۸۵ به جای تمدید پنج ساله یا ده ساله قانون مجازات اسلامی، به تمدید یکساله این قانون روی آورد تا از این رهگذر، قوه قضاییه را بر اساس اصل ۱۵۸ قانون اساسی ملزم به ارائه لایحه جامع مجازات اسلامی کند. با جدیت شدن مطالبه مجلس شورای اسلامی از قوه قضاییه مبنی بر ارائه هر چه سریعتر لایحه جامعی راجع به مجازات‌های اسلامی، در آبان ۱۳۸۶، قوه قضاییه متن اولیه و ویرایش نشده قانون مجازات اسلامی را به هیات وزیران ارسال کرد و هیات وزیران در تاریخ ۱۳۸۶/۸/۲۰ آن را به تصویب رساند و به مجلس شورای اسلامی فرستاد. مجلس شورای اسلامی نیز با تصویب کلیات لایحه در ۱۳۸۷/۶/۱۹ آن را جهت تصویب آزمایشی به کمیسیون قضایی و حقوقی ارجاع داد. لایحه تهیه شده از سوی قوه قضاییه دارای نوآوری‌هایی چون جرم انگاری برخی عناوین فقهی نظیر ارتداد، سابّ النبی، سحر و...؛ مستثنی کردن جرائم علیه امنیت داخلی و خارجی از شمول محدودیت‌های اصل سرزمینی بودن جرائم و مجازات‌ها؛ ذکر اصول اساسی حقوق جزا در بخش کلیات؛ توسعه محدوده اقدامات تأمینی و تربیتی و مجازات‌های جایگزین حبس؛ تعیین جرائم مشابه و همچنین میزان تشدید مجازات در مبحث تعدد و تکرار جرم؛ تعدیل مسئولیت کیفری آمر و مامور؛ تعیین مسئولیت کیفری برای اشخاص حقوقی؛ تکمیل مقررات تعلیق مجازات؛ تاسیس نهادهای جدید در حقوق کیفری؛ همچون تعویق مجازات، معافیت از کیفر، آزادی نیمه مشروط و...؛ اصلاح برخی نارسایی‌های قوانین جاری؛ همچون مقررات راجع به شروع به جرم، تکرار جرم و...؛ و استفاده از شیوه کدنویسی فرانسوی در تعیین شماره مواد بود (زمانی: ۱۳۹۳، ۲۳).

پس از آنکه ایرادهای برجسته و کتمان ناپذیر لایحه مجازات، برای محافل علمی و حقوقی کشور و نیز کمیسیون قضایی و حقوقی مجلس آشکار شد، برنامه رفع این ایرادها و حتی جایگزینی مواد جدید در دستور کار قرار گرفت. بر همین اساس، کمیسیون قضایی و حقوقی مجلس، با بهره گرفتن از کارشناسان، اقدام به بررسی کامل و دقیق مواد این لایحه کرد و سرانجام آن را در بهار ۱۳۸۸ به تصویب رساند. لایحه مصوب کمیسیون قضایی و حقوقی مجلس، دارای نوآوری‌ها و تحولات چشمگیری از جمله شماره گذاری مواد بر اساس شیوه قوانین کنونی؛ ادغام لوایح رسیدگی به جرائم اطفال و نوجوانان و لایحه مجازات‌های اجتماعی جایگزین حبس در قالب لایحه مجازات اسلامی؛ حذف عنوان «مجازات‌های بازدارنده» و ادغام آن در عنوان واحد «تعزیرات»؛ ویرایش ادبی و فنی - حقوقی متن لایحه متناسب با لوایح قضایی؛ تنقیح

و یکسانسازی مواد متعدد و پراکنده مذکور در لایحه، از جمله مواد مربوط به قتل مه‌دورالدم؛ طبقه‌بندی مجازات‌های تعزیری و ارائه ضابطه جهت تخفیف و تشدید مجازات در آنها؛ پر رنگ ساختن نهاد «توبه» به عنوان یکی از موارد سقوط مجازات؛ و حذف برخی از عناوین مجرمانه همچون سحر و جادو بود. تا سرانجام در سال ۱۳۹۲ ابلاغ و لازم‌الاجرا گردید و موجب فسخ برخی قوانین گذشته گردیده است.

۱- قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۰۴

قانون مجازات عمومی و متمم آن با ۲۸۹ ماده به عنوان قانونی ماهوی، نخستین قانون مجازات مدون ایران به شمار می‌رود که متأثر از قانون جزای فرانسه تدوین گردید؛ مواد ۱ تا ۱۶۹ این قانون در ۲۳ دی ۱۳۰۴، مواد ۱۷۰ تا ۲۸۰ آن در ۷ بهمن ۱۳۰۴ و مواد ۲۸۱ تا ۲۸۹ آن در تیر ماه ۱۳۱۰ به تصویب رسید. در ۲۳ اسفند ۱۳۳۷ قانون راجع به آزادی مشروط زندانیان، در ۱۲ اردیبهشت ۱۳۳۹ اقدامات تأمینی و در ۲۶ تیر ۱۳۴۶ قانون تعلیق اجرای مجازات تصویب گردید. ضمن این که در تاریخ ۷ خرداد ۱۳۵۲ قانون مجازات عمومی به طور کلی اصلاح شد.^۱

در هر حال مجازات جنایت به ترتیب عبارت بود از: اعدام، حبس مؤبد با اعمال شاقه، حبس موقت با اعمال شاقه، حبس مجرد (دو تا ده سال)، تبعید و محرومیت از حقوق اجتماعی. یکی از نواقص این قانون این بود که عملاً انواع حبسهای مذکور به یک نحو و با نظام واحدی اجرا می‌گردید.^۲

در ماده ۸ قانون مجازات عمومی ۱۳۰۴، حبس مؤبد با اعمال شاقه (و حبس موقت با اعمال شاقه) جزء مجازات های خاص جنایت پیش بینی شده بود. ماده ۱۳ همین قانون مقرر می‌داشت که «اعمال شاقه محکومین به حبس با مشقت باید راجع به امور عام المنفعه باشد». این مواد که از قانون جزای سال ۱۸۱۰ فرانسه اقتباس شده بود، به وسیله قانون مجازات عمومی سال ۱۳۵۲ نسخ شد. در مجازات حبس دائم مسئله دیگری پیش می‌آید و آن این که آیا حکم محکومیت به حبس دائم قطعیت کامل دارد و کسی که به این حبس محکوم شد باید تا پایان عمر خود در زندان بماند، یا این که در صورت حسن رفتار مجرم در محیط زندان و اصلاح حال وی، این امکان وجود دارد که پس از مدتی از زندان آزاد گردد. لذا این ابهام در این خصوص وجود دارد.^۳

۲- قانون مجازات عمومی اصلاحی مصوب ۱۳۵۲

با اینکه گفته شده، اولین قانون مجازات در ایران؛ یعنی قانون مصوب ۱۳۰۴، در سال ۱۳۵۲ مورد اصلاح و بازنگری قرار گرفت که انواع مجازات جرم در مواد ۸، ۹ و ۱۲ قانون مذکور تعیین شده و مطابق ماده ۱۱۸ آن مجازات های آن به ترتیب مقرر در قانون ۱۳۰۴ می‌باشد. تنها تفاوت این قانون با قانون مجازات اسلامی ۱۳۰۴ در این است که این قانون جنحه را که در قانون سابق به دو نوع مهم و کوچک تقسیم شده بود، به یک نوع تقلیل داد.^۴ اما این قانون تفاوت فاحشی با قانون ۱۳۰۴ دارد که به شرح زیر بیان می‌گردد.

این قانون ۱۳۵۲ اعمال مجرمانه را به جنایت، جنحه و خلاف تقسیم نمود. در واقع، قانونگذار جرایمی را که متضمن خطر بیشتری برای جامعه باشند جنایت می‌نامند؛ به عبارتی به جرائمی که دارای مجازات حداقل حبس بیش از سه سال بود، جرم جنائی گفته می‌شد. در ماده ۸ همین قانون نیز آمده که: «مجازاتهای اصلی جنایت به قرار زیر است: ۱- اعدام، ۲- حبس دائم، ۳- حبس جنایی درجه یک از سه سال تا ۱۵ سال، ۴- حبس جنایی درجه دو از دو سال تا ۱۰ سال». در ماده ۹ قانون مجازات عمومی هم مجازات های جنحه ای ذکر شده که: «مجازاتهای اصلی جنحه به قرار زیر است: ۱- حبس جنحه ای از ۶۱ روز تا سه سال، ۲- جزای نقدی از ۵۰۰۱ ریال به بالا». در واقع، جرائم دارای حداکثر مجازات سه سال حبس جنحه تلقی می‌گردید. البته خود جنحه به دو قسم مهم و کوچک تقسیم بندی شده که مجازات مهم جنحه؛ حبس تادیبی بیش از یک ماه بوده و مجازات جنحه کوچک نیز حبس تادیبی یازده روز تا یک ماه و غرامت ۲۰۱ تا ۵۰۰ ریال می‌باشد.^۵

^۱ - ر.ک: محمدی جورکوبه، علی، نقد ساختار قانون مجازات اسلامی، مجله فقه و حقوق، شماره ۱، ۱۳۸۳، ص ۱۵۷.

^۲ - آرمایش، علی، بررسی انتقادی قانون مجازات عمومی ایران مصوب تیرماه ۱۳۵۲، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، شماره ۱۳، ۱۳۵۲، ص ۳.

^۳ - همان، ص ۴.

^۴ - نوریها، پیشین، ص ۴۰۰.

^۵ - نوریها، پیشین، ص ۳۹۹.

امور خلافی نیز به تخلفاتی اطلاق می شد که مجازات آن جریمه نقدی و با مجازاتهای خیلی سبک تعیین می گردید؛ به عبارت ساده تر، جرایمی که حداقل صدمه و خطر را برای افراد فراهم می آورند، خلاف نامیده که مجازات سبکی دارند که جزای نقدی تا ۲۰۰ ریال و حبس از دو روز تا ده روز است.^۱

بر این اساس، ضابطه و معیار تشخیص نوع جرایم ارتكابی نظر و تصمیم قانونگذار است و بدیهی است که قانونگذار با توجه به ارزش و عقاید معتبر جامعه یا برداشتی که نسبت به حمایت از مصالح متنوع حیات اجتماعی دارد، اعمال نابهنجار را براساس شدت و خطر آنها به ترتیب به جنایت، جنحه و خلاف تقسیم می کند. در مواد قوانین جزایی نوع جرایم بیان نشده؛ ولی برای هر عمل مجرمانه مجازاتی پیش بینی گردیده که با توجه به آن می توان جرم ارتكابی را تشخیص داد.

۳- نظام تقسیم بندی مجازات ها بعد از انقلاب اسلامی

۳-۱- قانون راجع به مجازات اسلامی ۱۳۶۱

برخلاف ماده ۷ قانون مجازات عمومی ۱۳۰۴ و ۱۳۵۲ که بحث را با جرم شروع کرده، این قانون بحث را بر مجازات ها متمرکز کرده بود. ماده ۷ این قانون مقرر می داشت، مجازات ها حسب نوع جرایم بر چهار قسم است: ۱. حدود ۲. قصاص ۳. دیات ۴. تعزیرات، قابل تقسیم اند. مواد ۸ تا ۱۱ این قانون به تعریف این چهار قسم می پرداختند. بنابراین، تقسیم قبلی جنایت، جنحه و خلاف حذف شد و طبقه بندی جدیدی مطابق موازین شرعی به عمل آمد.^۲

دلیل عدم وجود این طبقه بندی در قانون مجازات عمومی ۱۳۰۴ ماده ۱ آن بود که مقرر می داشت: "مجازات های مصرحه در این قانون از نقطه نظر حفظ انتظامات مملکتی مقرر و در محاکم عدلیه مجری خواهد بود و جرم هایی که موافق موازین اسلامی تعقیب و کشف شود بر طبق حدود و تعزیرات مقرر در شرع مجازات می شوند".

در ماده ۸ قانون مجازات اسلامی ۱۳۶۱ در تعریف حد آمده که: "حدود، مجازات هایی است که مقدار و کیفیت آنها در شرع تعیین شده است". در ماده ۹ نیز آمده: "قصاص، کیفری است که جانی به آن محکوم می شود و باید با جنایت او برابر باشد". برابر ماده ۱۰ نیز: "دیات، جزای مالی است که از طرف شارع برای جرم تعیین شده است. منظور از تعزیر هم، تأدیب و یا عقوبتی است که نوع و مقدار آن در شرع تعیین نشده و به نظر حاکم واگذار شده است از قبیل حبس و جزای نقدی و شلاق که میزان شلاق بایستی از مقدار حد کم تر باشد.

۳-۲- قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۰

ماده ۱۲ قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۰ با افزودن مجازات های بازدارنده، مجازات ها را بر پنج قسم می داند: "مجازات های مقرر در این قانون پنج قسم است: ۱. حدود ۲. قصاص ۳. دیات ۴. تعزیرات ۵. مجازات های بازدارنده" که تعریف این پنج قسم به ترتیب در مواد ۱۳ تا ۱۷ این قانون آمده است. طبقه بندی پنج گانه قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۰ مسبوق به سابقه نبوده است. زیرا، در قانون راجع به مجازات اسلامی تقسیم چهار گانه ای مطرح شده و نامی از مجازات های بازدارنده به میان نیامده بود.^۳

۱. صانعی، پرویز، حقوق جزای عمومی، انتشارات طرح نو، چاپ اول، ۱۳۸۲، ص ۳۳۴.

۲- قانون حدود و قصاص با ۲۱۸ ماده در ۳ شهریور ۱۳۶۱، قانون راجع به مجازات اسلامی (مواد عمومی) با ۴۱ ماده در ۲۱ مهر ۱۳۶۱، قانون دیات با ۲۱۱ ماده در ۲ آذر ۱۳۶۱ و قانون تعزیرات با ۱۵۹ ماده در ۱۸ مرداد ۱۳۶۲ برای مدت پنج سال به صورت آزمایشی تصویب شد که پس از گذشت پنج سال هم چنان اجرا گردید. محمدی جورکوبه، پیشین، ص ۱۵۸.

۳- حاجی ده آبادی، احمد، طبقه بندی مجازات ها در قانون مجازات اسلامی، جایگاه تعزیرات و مجازات های بازدارنده، مجله حقوقی دادگستری، سال ۷۴، شماره ۶۹، ۱۳۸۹، ص ۱۲.

۴- در دی ماه ۱۳۷۰ این قوانین با اصلاحاتی، به نام قانون مجازات اسلامی، مشتمل بر چهار کتاب (کلیات، حدود، قصاص و دیات) و با ۴۹۷ ماده برای مدت پنج سال به صورت آزمایشی تصویب گردید که اجرای آزمایشی آن در ۱۲ اسفند ۱۳۷۵ به مدت ده سال تمدید شد.

۵- ماده ۱۷ قانون مجازات اسلامی در تعریف مجازات های بازدارنده مقرر می دارد: "مجازات بازدارنده، تأدیب یا عقوبتی است که از طرف حکومت به منظور حفظ نظم و مراعات مصلحت اجتماع در قبال تخلف از مقررات و نظامات حکومتی تعیین می گردد؛ از قبیل حبس، جزای نقدی تعطیل محل کسب، لغو پروانه و محرومیت از حقوق اجتماعی و اقامت در نقطه یا نقاط معین و منع از اقامت در نقطه یا نقاط معین و مانند آن" موضوع تعزیرات غالباً اعمال حرام اولی و موضوع بازدارنده اعمال حرام ثانوی است. ر.ک: موسوی خمینی، روح الله، صحیفه نور، جلد پانزدهم، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۶۱، ص ۱۸۸.

البته به قول یکی از حقوقدانان بازدارندگی وصف هر نوع مجازاتی است و به مجازات خاصی تعلق ندارد و معلوم نیست؛ چرا قانون‌گذار این وصف عام همه مجازات‌ها را برای بازدارنده‌ها در نظر گرفته است.^۱

اصطلاح مجازات بازدارنده از پاسخ حضرت امام خمینی (ره) به استفتاء رئیس شورای عالی قضایی آیت اله اردبیلی اتخاذ شده که در آن این اصطلاح را برای تعزیراتی که در شرع معین نشده و منصوص نیستند، به کار بردند و در واقع رهنمود دادند که در این گونه موارد حکومت طبعاً بوسیله قوه مقننه می‌تواند با وضع قانونی مجازات‌های مختلف را تعیین کند، والا هدف این نبود که در مقابل مجازات تعزیری قسم جدیدی از مجازات اختراع نمایند. با این حال برخی تفاوت‌های این دو مفهوم این است که مجازات تعزیری عنوان عام دارد و مجازات‌های بازدارنده عنوان خاص دارد که مبنای آن تخلف و ناشی از جعل مقنن است؛ حال آنکه مبنای مجازات‌های تعزیری ترک واجب و ارتکاب حرام به مفهوم جرم و ناشی از شرع است. از سوی دیگر، جرائم مشمول مجازات تعزیری که فاقد مبنای شرعی باشند، مشمول مقررات مجازات‌های بازدارنده هستند. لذا به نظر می‌رسد کلیه جرایم عرفی در ماهیت مشمول مجازات‌های بازدارنده می‌باشند.^۲

این در حالیست که در قانون مذکور، مجازات‌های بازدارنده و مصادیق آن بیان نشده بود. به نظر می‌رسد، عمده ضعف مقنن در قانون مجازات اسلامی و تدوین آن عدم توانایی در تعریف جرم یا جرائمی است که مشمول مجازات‌های بازدارنده هستند.

۳-۳- قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲

در قانون سابق در کنار مفهوم تعزیرات، به مجازات‌های بازدارنده نیز اشاره شده بود، لکن در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ قانونگذار نامی از مجازات‌های بازدارنده به میان نیاورده است. اصولاً مجازات بازدارنده که در اصطلاح فقها رداع یا مانع بودن وصف کلیه مجازات‌های شرعی و عرفی است، نوع جدیدی از مجازات که در عرض سایر مجازات‌ها باشد، نیست؛ بلکه شامل انواع مختلفی از تعزیرات است.^۳

به نظر می‌رسد که منظور از وضع این مجازات ایجاد نوع جدیدی از مجازات نباشد، بلکه صرفاً دامنه تعزیرات گسترش داده شده است.^۴ حتی برخی بر این باورند که در قانون سابق نیز مجازات‌های تعزیری و بازدارنده آثار و احکام یکسانی داشته و تفاوت آنها صرفاً اعتباری بوده است.^۵

با این حال به نظر نگارنده، دلیل حذف مجازات‌های بازدارنده از شمار مجازات‌های مقرر در قانون این است که خود مفهوم تعزیرات به گونه‌ای گسترده است که همه موارد را در برمی‌گیرد و نیازی نیست که مجازات‌ها به پنج دسته حدود، قصاص، دیات، تعزیرات و مجازات‌های بازدارنده تقسیم شوند و همان عنوان تعزیر، مجازات‌های بازدارنده را نیز در برمی‌گیرد. تفکیک مفهوم مجازات‌های بازدارنده از مجازات‌های تعزیری برخی اوقات موجب بروز مشکلاتی می‌شد. از جمله این موارد می‌توان به ماده ۱۷۳ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۷۸ اشاره کرد. طبق ماده ۱۷۳ این قانون: "در جرایمی که مجازات قانونی آن از نوع مجازات بازدارنده و یا اقدامات تامینی و تربیتی باشد و از تاریخ وقوع جرم تا انقضای مواعد مشروحه، تقاضای تعقیب نشده باشد و یا از تاریخ اولین اقدام تعقیبی تا انقضای مواعد مذکوره به صدور حکم منتهی نشده باشد، تعقیب موقوف خواهد شد".

برخی نیز بیان داشته‌اند، حذف مجازات‌های بازدارنده به دلیل نبود تفاوت ماهیتی بین مجازات‌های بازدارنده و مجازات‌های تعزیری قابل توجیه است. چرا که اگر مجازات‌های تعزیری را به معنی مطلق اصلاح، تأدیب و تربیت معنی کنیم، کلیه اقداماتی که در این راستا انجام می‌گیرد، تعزیر به حساب خواهند آمد. پس کلیه مجازات‌های تعزیری، در عین حال بازدارنده نیز به حساب می‌آیند، ولی مجازات‌های بازدارنده شامل تعزیرات شرعی نمی‌شوند. بنابراین رابطه عموم و خصوص مطلق بین این دو برقرار است.^۶

همان گونه که در این ماده مشاهده می‌شود، حوزه مقررات مربوط به مرور زمان، محدود به مجازات‌های بازدارنده است و شامل مجازات‌های تعزیری نمی‌شود. در این جا این اختلاف نظر به وجود می‌آید که مجازات کدام یک از جرایم، تعزیری و کدام یک بازدارنده است؟ این موضوع باعث صدور آرای متعددی از سوی قضات می‌شد و به نوعی زمینه تشتت آرا را فراهم می‌کرد. به عنوان نمونه برخی اوقات احکامی صادر می‌شد که مجازات‌های بازدارنده را مورد حکم قرار می‌دادند، در حالی که بسیاری از این جرایم منشأ فقهی دارند و هیچ کس به طور دقیق نمی‌توانست تشخیص دهد که مجازات‌های بازدارنده چیست.

^۱ - اردبیلی، محمدعلی، حقوق جزای عمومی، جلد سوم، انتشارات میزان، چاپ هشتم، ۱۳۹۴، ص ۲۳.

^۲ - محمدی، حمید، نقد و بررسی اجمالی مجازات بازدارنده و ماهیت آن، مجله وکالت، شماره ۳۳ و ۳۴، ۱۳۸۶، صص ۲۲ و ۲۶.

^۳ - رهامی، محسن، تحول و تعدیل مجازات‌ها در نظام کیفری جمهوری اسلامی ایران، مجله حقوق، شماره ۴، ۱۳۸۲، ص ۱۵.

^۴ - رهامی، محسن، ماهیت، آثار و مبانی شرعی مجازات محرومیت از حقوق اجتماعی، مجله مجتمع آموزش عالی قم، شماره ۱۱، ۱۳۸۰، ص ۲۵.

^۵ - حاجی ده آبادی، پیشین، ص ۳۴.

^۶ - رهامی، محسن، ماهیت، آثار و مبانی شرعی مجازات محرومیت از حقوق اجتماعی، مجله مجتمع آموزش عالی قم، سال سوم، ش ۱۱، ۱۳۸۰، ص ۲۵.

لذا برابر این توضیحات در ماده ۱۴ قانون مذکور بیان شده که: "مجازاتهای مقرر برای اشخاص حقیقی چهار قسم است: ۱- حد، ۲- قصاص، ۳- دیه، ۴- تعزیر". بعد از این ماده نیز به ترتیب تعاریف هر کدام از مجازاتها بیان شده که در ماده ۱۵ آمده: "حد مجازاتی است که موجب، نوع، میزان و کیفیت اجراء آن در شرع مقدس، تعیین شده است".

در تعریف قصاص ماده ۱۶ مقرر داشته: "قصاص مجازات اصلی جنایات عمدی بر نفس، اعضاء و منافع است که به شرح مندرج در کتاب سوم این قانون اعمال خواهد شد".

ماده ۱۷ نیز دیه (اعم از مقدر و غیر مقدر) را مالی دانسته است که در شرع مقدس در مورد ایراد جنایت غیرعمدی بر نفس، اعضاء و منافع و یا جنایت عمدی در مواردی که به هر جهتی قصاص ندارد، به موجب قانون مقرر شده است.

در ماده ۱۸ هم در تعریف تعزیر بیان شده که: "تعزیر مجازاتی است که مشمول عنوان حد، قصاص یا دیه نبوده و به موجب قانون در موارد ارتکاب محرمات شرعی یا نقض مقررات حکومتی تعیین و اعمال می گردد. نوع، مقدار، کیفیت اجراء و مقررات مربوط به تخفیف، تعلیق، سقوط و سایر احکام تعزیر به موجب قانون خواهد بود".

نتیجه گیری

به طور کلی می توان گفت که مقصود از مجازات مجرمان تأمین دو منظور است: ۱- حفاظت جامعه در مقابل خطر جرم و جنایت ۲- اجرای عدالت.

لازم است که یک تهیهکار مجازات بزهکاری خود را بگیرد و عدالت آن است که پاداش بزهکاری معادل کار زشت آن ها باشد. تمرکز مجازات های عمومی که نتیجه فکر بشر است روی مجازات است، که در بعضی موارد مجازات با اعمال شاقه بوده است. اگرچه نظر قانونگذار این بوده است که اعمال شاقه در جهت منافع جامعه باشد. ماده ۱۳ قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۰۳ با اصلاحات بعدی می گوید: «اعمال شاقه محکومان به حبس با مشقت باید راجع به امور عام المنفعه باشد». مطالعات انجام شده پیرامون ارزیابی عملکرد مجازات ها و علی الخصوص زندان به عنوان محل اجرای مجازات سالب آزادی نشان می دهد که از نظر مجازات و سرکوبی، کارایی آن در خصوص پیشگیری عمومی بزهکاری، حذف (طرد)، ارباب و اصلاح محکومان ثابت نشده است. لیکن زندان ها یک رسالت پیشگیرانه محدود دارند، زیرا فرد زندانی را برای مدتی از جامعه دور می کند و در این مدت امکان ارتکاب جرم برای وی وجود ندارد. در عوض زندان ممکن است به دنبال پیامدهای روانی، جسمانی و اجتماعی آن بر روی زندانیان، به عنوان یک عامل جرم زا مورد توجه قرار بگیرد. به عبارتی زندان و مجازات ها وسیله سرایت فساد اخلاق و شیوع بزهکاری شده و مجرمان به جای تزکیه نفس غالباً تکنیک جنایت می آموزند و می آموزانند و در خصوص سایر مجازات ها هم تاثیر منفی روی افراد جامعه در برخورد با بزهکار می شود. بسیاری از مجرمان ولگرد به تدریج زندان را خانه خود دانسته و به زندگی در زندان عادت کرده اند و بدین ترتیب روز به روز بر تعداد این گونه افراد خطاکار افزوده می شود و هزینه های آن بر دوش جامعه و مردم است. اینجاست که شمشیر عدل اسلامی و مجازات های آن مثل حدود، قصاص، تعزیرات می تواند باعث خوف مجرمان حتی بالفطره شود که آسیب بدنی به آن ها وارد می کند و از ارتکاب اعمال غیرانسانی آن ها جلوگیری می کند. از طرف دیگر اقدامات پیشگیرانه ای که در قانون جدید پیش بینی شده است باعث می شود که چه بسا افراد کمتر مورد مجازات های مختلف قرار گیرند و این امر نیز چه بسا باعث انسان سازی بیشتر خواهد شد. و امیر است که راهکارهای جدید جوابگو مشکلات جامعه باشد.

منابع و مراجع

- [۱] اردبیلی، محمدعلی، حقوق جزای عمومی، جلد سوم، انتشارات میزان، چاپ هشتم، ۱۳۹۴.
- [۲] استغانی، گاستون و دیگران، حقوق جزای عمومی، ترجمه حسن دادیان، جلد دوم، انتشارات دانشکده علامه طباطبائی، ۱۳۸۳.
- [۳] الهام، غلامحسین، برهانی، محسن، درآمدی بر حقوق جزای عمومی، انتشارات میزان، چاپ اول، ۱۳۹۲.
- [۴] بولک، برنار، کیفر شناسی، ترجمه: علی حسین نجفی ابرند آبادی، چاپ سوم، انتشارات مجد، ۱۳۸۲.
- [۵] پورباقری، حسن، جرایم علیه اشخاص، تهران، انتشارات جنگل، ۱۳۸۵.
- [۶] جعفری لنگرودی، محمدجعفر، ترمینولوژی حقوق، انتشارات گنج دانش، چاپ بیست و دوم، ۱۳۸۸.
- [۷] حاجی تبار فیروزجائی، مجازات های جایگزین حبس در حقوق کیفری ایران، انتشارات فردوسی، چاپ اول، ۱۳۹۳.
- [۸] حجتی، سید مهدی، قانون مجازات اسلامی در نظم حقوقی کنونی، انتشارات میثاق عدالت، چاپ اول، ۱۳۸۴.
- [۹] حسینی، محمد، سیاست جنایی در اسلام و در جمهوری اسلامی ایران، تهران، انتشارات سمت، چاپ اول، ۱۳۸۳.
- [۱۰] حق پناهیان، عباس، بررسی و تحلیل حقوقی و جرم شناختی قانون مجازات اسلامی در نظم حقوقی نوین، انتشارات جنگل، چاپ اول، ۱۳۹۳.
- [۱۱] دادبان، حسن، حقوق جزای عمومی، جلد دوم، انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۷۷.
- [۱۲] رهامی، محسن، اقدامات تأمینی و تربیتی، انتشارات میزان، ۱۳۸۱.
- [۱۳] زراعت، عباس، شرح قانون مجازات اسلامی - بخش کلیات، چاپ دوم، انتشارات ققنوس، ۱۳۸۰.
- [۱۴] سبزواری نژاد، حجت، حقوق جزای عمومی، انتشارات مجد، ۱۳۹۱.
- [۱۵] سیروس و شکری، قادر و رضا، قانون مجازات اسلامی در نظم حقوقی کنونی، تهران، انتشارات مهاجر، چاپ دوم، ۱۳۸۹.
- [۱۶] صانعی، پرویز، حقوق جزای عمومی، انتشارات طرح نو، چاپ اول، ۱۳۸۲.
- [۱۷] طباطبائی مؤتمنی، منوچهر، آزادی های عمومی و حقوق بشر، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ سوم، ۱۳۸۲.
- [۱۸] علی آبادی، عبدالحسین، علوم جنایی، انتشارات فردوسی، ۱۳۸۶.
- [۱۹] عوده، عبدالقادر، حقوق جزای اسلامی، دو مجلد، ترجمه: شیری، عباس، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۲.
- [۲۰] قاسمی، ناصر، اقدامات تأمینی و تربیتی در حقوق کیفری ایران، انتشارات میزان، ۱۳۷۴.
- [۲۱] کارخیران، محمد حسین، کاملترین مجموعه محشی قانون مجازات اسلامی، انتشارات راه نوین، چاپ یکم، ۱۳۹۳.
- [۲۲] کلاتری، حمیدرضا، شمس، محمد ابراهیم، زارع، ابراهیم، ریاضت، زینب، قانون مجازات اسلامی در نظم حقوقی کنونی، انتشارات میزان، چاپ اول، ۱۳۹۲.
- [۲۳] گلدوزیان، ایرج، بایسته های حقوق جزای عمومی، نشر میزان، چاپ یازدهم، ۱۳۸۴.
- [۲۴] مال میر، محمود، حقوق جزای عمومی ۳، انتشارات نقش مانا دانشگاه آزاد اسلامی خور اسگان، چاپ اول، ۱۳۸۴.
- [۲۵] مدنی، جلال الدین، مبانی و کلیات علم حقوق، تهران، نشر همراه، ۱۳۸۸.
- [۲۶] مطهری، مرتضی، آشنایی با قرآن، جلد ششم، انتشارات صدرا، ۱۳۵۷.
- [۲۷] موسوی خمینی، روح الله، صحیفه نور، جلد پانزدهم، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۶۱.
- [۲۸] نوربها، رضا، زمینه حقوق جزای عمومی، انتشارات دادآفرین، چاپ یازدهم، ۱۳۷۹.
- [۲۹] وایت، راب و هینز، فیونا، جرم و جرم شناسی، ترجمه: سلیمی، علی، انتشارات پژوهشکده حوزه و دانشگاه، چاپ دوم، ۱۳۸۵.
- [۳۰] ولیدی، محمد صالح، شرح بایسته های قانون مجازات اسلامی، انتشارات جنگل، چاپ اول، ۱۳۹۲.
- [۳۱] ولیدی، محمد صالح، حقوق جزای عمومی، جلد چهارم، نشر داد، ۱۳۷۴.
- [۳۲] ابن بابویه قمی، ابوجعفر محمد بن علی ملقب به شیخ صدوق، من لا یحضره الفقیه، جلد چهارم، انتشارات تهران، سال، ۱۳۶۷.
- [۳۳] حر عاملی، محمد بن الحسن، وسائل الشیعه، جلد هجدهم، انتشارات دار احیاء التراث العربی، الطبعة الرابعة، ۱۳۹۱ ه.ق.
- [۳۴] حلی، نجم الدین جعفر بن حسن (محقق حلی)، شرایع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام، جلد دوم، انتشارات استقلال، چاپ دوم، ۱۴۱۰ ق.

- [۳۵] خویی، ابوالقاسم، مبانی تکملة المنهاج، جلد اول، انتشارات دارالزهراء.
- [۳۶] شهید ثانی، زین الدین بن علی، مسالک الافهام، جلد ۱۳ و ۱۴، انتشارات مؤسسه معارف اسلامی، ۱۴۱۹ق.
- [۳۷] طباطبائی، علی (صاحب ریاض)، ریاض المسائل فی بیان أحكام الشرع بالدلائل، جلد دوم، انتشارات موسسه نشر اسلامی وابسته به جامعه مدرسین، ۱۴۱۲ق.
- [۳۸] طباطبائی، محمدحسین، تفسیر المیزان، جلد دهم، انتشارات مؤسسه الأعلمی، ۱۳۹۳ق
- [۳۹] محقق حلی، ابوالقاسم نجم الدین، شرائع الاسلام، جلد چهارم، انتشارات مطبعة الاداب، ۱۳۸۹ق.
- [۴۰] منتظری، حسینعلی، دراسات فی ولایه الفقیه، جلد دوم، انتشارات دارالفکر، ۱۴۱۱.
- [۴۱] موسوی خمینی، روح الله، تحریر الوسیله، جلد دوم، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۰۴ ق.
- [۴۲] موسوی گلپایگانی، محمدرضا، کتاب الحج، بی نا، چاپ نخست، ۱۴۰۰ ه.ق.
- [43] Andrew, Ashworth, *Sentencing and Criminal Justice*, Cambridge University press, Cambridge, 2005.
- [۴۴] آزمایش، علی، بررسی انتقادی قانون مجازات عمومی ایران مصوب تیرماه ۱۳۵۲، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، شماره ۱۳، ۱۳۵۲.
- [۴۵] یاد، ابراهیم، مجازات اصلی: اقامت ممنوع و اقامت اجباری در حقوق جزا مقایسه، مجله مجموعه حقوقی، شماره ۱۴۶، ۱۳۱۸.
- [۴۶] پورقهرمانی، بابک، نگرشی بر مجازات های تکمیلی، کانون وکلای دادگستری، دوره جدید، شماره ۱۳، ۱۳۸۸.
- [۴۷] حاجی ده آبادی، احمد، طبقه بندی مجازاتها در قانون مجازات اسلامی، جایگاه تعزیرات و مجازاتهای بازدارنده، مجله حقوقی دادگستری، سال ۷۴، شماره ۶۹، ۱۳۸۹.
- [۴۸] حاجی تبار فیروزجائی، حسن، جایگاه جایگزین های حبس در نظام عدالت کیفری ایران، (حال و آینده)، مجله حقوقی دادگستری، دوره جدید، شماره ۶۴، ۱۳۸۷.
- [۴۹] خالقی، ابوالفتح، مجازات نیمه پنهان، فصلنامه بصیرت، شماره ۳۴، سال دوازدهم، ۱۳۸۴.
- [۵۰] خسروشاهی مطلق، مهدی، پورمحمدی، روح الله، بررسی اجمالی لایحه مجازات های اجتماعی جایگزین زندان، مجله دادرسی، شماره ۸۳، ۱۳۸۹.
- [۵۱] دانش پژوه، وهاب، محرومیت از حقوق اجتماعی در حقوق کیفری ایران و فقه امامیه، مجله دین و ارتباطات، شماره ۹، ۱۳۷۸.
- [۵۲] داوودی گرمارودی، هما، مکتب نئوکلاسیک نوین و احیای رویکرد سزادهی، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۶۸، ۱۳۸۴.
- [۵۳] رستمی غازانی، امید، واعظی، رضا، مجازات تبعی در فقه امامیه، مجله دیدگاه های حقوق قضایی، شماره ۵۵، ۱۳۹۰.
- [۵۴] رهامی، محسن، اقدامات تأمینی و تربیتی از نظر قرآن و سنت، مجله میان رشته ای دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، شماره ۱۵۵، ۱۳۷۹.
- [۵۵] رهامی، محسن، تحول و تعدیل مجازات ها در نظام کیفری جمهوری اسلامی ایران، مجله حقوق، شماره ۴، ۱۳۸۲.
- [۵۶] رهامی، محسن، ماهیت، آثار و مبانی شرعی مجازات محرومیت از حقوق اجتماعی، مجله مجتمع آموزش عالی قم، شماره ۱۱، ۱۳۸۰.
- [۵۷] ساریخانی، عادل، کوشا، جعفر، مرور زمان در جرایم مستوجب حد و تعزیر، مجله نامه مفید، شماره ۲۶، ۱۳۸۰.
- [۵۸] سلیمی، صادق، مجازات های تبعی در حقوق کیفری ایران، مجله کانون وکلا، شماره ۱۷۱، ۱۳۷۹.
- [۵۹] کاتینگهام، جان، فلسفه مجازات، ابراهیم باطنی و محسن برهانی، مجله فقه و حقوق، سال اول، شماره چهارم، ۱۳۸۴.
- [۶۰] عباسی، اصغر، نقدی بر مقررات تعدد جرم در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، فصلنامه تعالی حقوق، دوره جدید، شماره ۷، ۱۳۹۲.
- [۶۱] عزت، عبدالفتاح، جرم چیست و معیارهای جرم انگاری کدام است، ترجمه اسماعیل رحیمی نژاد، نشریه حقوقی دادگستری، شماره ۴۱، ۱۳۸۱.
- [۶۲] قربان نیا، ناصر، فلسفه مجازات ها در فقه کیفری اسلام، مجله قضاوت، شماره ۵۲، ۱۳۸۷.
- [۶۳] قنبرلو، حسن، تبیین فلسفه و اهداف مجازات از دیدگاه اسلام، علوم تربیتی: اصلاح و تربیت، سال یازدهم، شماره ۱۳۹۲.

- [۶۴] محمدنژاد، پرویز، حقوق جزا: مرور زمان در مجازات های بازدارنده (۲)، مجله اصلاح و تربیت، شماره ۴۵، ۱۳۸۴.
- [۶۵] محرومیت از حقوق اجتماعی در حقوق جزایی ایران، مجله اصلاح و تربیت، سال سوم، شماره ۳۱، ۱۳۸۳.
- [۶۶] محمدی، حمید، نقد و بررسی اجمالی مجازات بازدارنده و ماهیت آن، مجله وکالت، شماره ۳۳ و ۳۴، ۱۳۸۶.
- [۶۷] محمدی جورکوبه، علی، نقد ساختار قانون مجازات اسلامی، مجله فقه و حقوق، شماره ۱، ۱۳۸۳.
- [۶۸] محمودی جانکی، فیروز، آقایی، سارا، بررسی نظریه بازدارندگی مجازات، مجله حقوق، دوره ۳۸، شماره ۲، ۱۳۸۷.
- [۶۹] نوریان، علی رضا، عزیزی، غلام رضا، شاه محمدی، حمید، واکاوی مجازات های تکمیلی در قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۲، ماهنامه وکالت، شماره ۱۳۸ و ۱۳۹، ۱۳۹۳.
- [۷۰] واحدی زاده، جواد، جباری، محمد، جایگاه مجازات تبعی در نظام کیفری اسلام، فصلنامه تعالی حقوق، دوره جدید، شماره ۵، ۱۳۹۲.
- [۷۱] همتیار، عبدالمجید، بررسی تطبیقی انواع مجازاتها در نظام حقوقی ایران و انگلستان، مجله کارآگاه، دوره دوم، سال پنجم، شماره ۱۸، ۱۳۹۱.
- [۷۲] یزدانیان، علیرضا، نگاهی به جرم به عنوان منبع تعهدات در حقوق ایران و فرانسه، مجله نامه مفید، شماره ۷۰، ۱۳۸۷.
- [۷۳] دانش پژوه، وهاب، محرومیت از حقوق اجتماعی در حقوق کیفری ایران و فقه امامیه، پایان نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه امام صادق علیه السلام، ۱۳۷۷.
- [۷۴] کلانتری، کیومرث، اصل قانونی بودن جرایم و مجازات ها و تحولات آن، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه مازندران، ۱۳۷۵.
- [۷۵] مشکوری نجفی، احمد، بررسی تطبیقی کیفرهای تبعی و تکمیلی در حقوق ایران و فرانسه، رساله دکترای حقوق کیفری و جرم شناسی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ۱۳۵۹.
- [۷۶] عادل نیا نجف آبادی، مظاهر، تعویق صدور حکم در حقوق کیفری ایران و بررسی عملکرد مقنن ایرانی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری، ۱۳۹۰.